TARİHİ COĞRAFYA AÇISINDAN
HARPUT ŞEHRİNİN FONKSİYONLARI VE ETKİ SAHASI

Selçuk HAYLİ *

Herhangi bir coğrafi ünitenin, coğrafya prensipleri ışığı altında mevcut durum dikkate alınarak yapılacak bir araştırması o ünitenin coğrafi karakterini ortaya koyduğu gibi, aynı ünitenin yine coğrafya prensipleri yardımıyla geçmişteki durumunun ortaya çıkarılması ise tarihî coğrafyasını oluşturur.

Bir ünitenin tarihi coğrafyası yapılırken kullanılacak coğrafi verilerin temini oldukça güç bir iştir. Çünkü çeşitli arkeolojik verilerin yorumlanması veya çeşitli yazılı kaynakların çözümlenmesi için pek çok yardımcı bilim dallarından faydalanmayı gerektirir. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, daha önce yapılmış benzer araştırmalar ve çeşitli literatür, başlangıçta çok büyük faydalar sağlamaktadır.

Genel tarih kitapları, genellikle şehir ölçeğinde mekansal boyutu kapsayan bilgi vermezler. Şehirlerin strüktürel analizinde kullanılabilecek temel kaynakları ve özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

A-TAHRİRLER: Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş yıllarından başlayarak, vergi ödeyecek nüfusun doğru ve sistematik bir şekilde tesbit edilmesine imkan veren ve Defter-i Hakani adıyla anılan defterlerdir. Devlet görevlileri tarafından tutulan bu kayıtlar, düzenli vergi toplamayı amaçladıkları için, yalnız vergi ödeyen ve avarız hanesi adıyla anılan hanelerin dökümü düzeyinde bilgi sunmaktadırlar. Bu kayıtlar şehirler yanında kırsal alanları da kapsamaktadır.

B-ŞER'İYYE SİCİLLERİ (KADI DEFTERLERİ): Şer'i mahkemelerin tarih sırasıyla tutulan kayıtlarına verilen isimdir. Bu kayıtlar içeriklerine göre başlıca üç grupta toplanabilirler. Birincisi; her çeşit mahkeme tutanağı ve Kadı tarafından verilen kararlar, ikincisi; sözleşme, Vakfiye, vekalet, kefalet, veraset, borçlanma taksimi gibi Şer'i mahkemelere ait resmi kayıtlar, esnaf denetimi sonuçları ve ticaretle ilgili diğer konular, yangın, sel, fırtına, deprem, kar, dolu gibi olaylarla ilgili notlar, üçüncüsü ise; devlet fermanları, emir ve tebliğlerin aynen veya Kadı tarafından yapılan özetleridir.

Şer'iyye sicilleri, sosyal, ekonomik, idari ve askeri bakımlardan Osmanlı tarihinin bilinmeyen yönlerini ve o dönemin hayat şartlarını doğru olarak aydınlatabilecek en önemli kaynaklardan biridir.

*Yard.Doç.Dr., Fırat Üniv. Fen-Ed. Fak. Coğrafya Bölümü

C-VAKFİYELER: Vakfedilen bir mülkün hangi amaçla ve hangi şartlarla yönetileceğini tesbit etmek üzere vakıf tarafından mühürlenen ve kadı tarafından onaylanan belgelere vakfiye veya vakıfname denilmektedir. Vakıfnameler yerleşme coğrafyası ve tarihimizin şehircilik anlayışı ve mimarisi hakkında en önemli kaynağı oluşturmaktadırlar.

D-SALNAMELER: Osmanlı imparatorluğunda bir yıllık olayları derlemek üzere düzenlenen salnameler, ilk defa 1847 yılında devlet örgütü ve bu örgütte çalışanları tanıtmak için yayınlanmıştır. Fakat bazı vilayetlerde sadece birkaç salname çıkarılmışken, bazılarında ise 40'a yakın salname yayınlanmıştır. Salnameler, vilayet sınırları içinde yaşayan toplam nüfus, köy ve sancak merkezi gibi yerleşmelerin sayıları, nüfusları, hane sayıları, etnik yapıları, yıllık üretim, ithalat ve ihracat miktarları, kamu yapıları, dükkanlar ve diğer iş ve ticaret yerlerinin sayıları gibi bilgiler içermektedir. Salnameler 19.yy'ın ikinci yarısı için, bölge ve şehir ölçeğinde mekansal yapıya ilişkin sayısal verilerin en doğru olarak bulunabileceği kaynaklardan biridir. Bu özellikleri dolayısıyla 19.yy sonlarından başlayarak günümüze kadar Anadolu ile ilgili genel inceleme türündeki çalışmalar için ana bilgi kaynağını oluşturmuşlardır.

E-SEYAHATNAMELER: Anadolu yarımadası Avrupa ile yakın, orta ve uzakdoğu ülkeleri arasındaki ana ticaret yolları üzerinde bulunduğundan, Osmanlıdan önceki dönemlerde ve Osmanlı döneminde, çok sayıda Coğrafyacı gezgin çoğunlukla ana kervan yollarını izleyerek Anadoluya 300'ü aşkın inceleme gezisi düzenlemiştir. Bu geziler ile ilgili makalelerin, gezi raporlarının seyahatnamelerin listesi, Vivien de Sainet-Martin'in 1882 yılında iki cilt halinde basılan "L'Asie Minor" adlı eserinin ikinci ciltinde verilmiştir. Bu eserin kapsadığı 1536-1844 yılları arasındaki dönemde yayınlanmış olan, Anadoludaki şehirlerle ilgili bilgileri içeren 30'dan fazla seyahatname ile 19.yy'ın ikinci yarısında yayınlanmış 9 seyahatnamenin incelenmesinden sonra yazılan 15 eserin, Türkiyede bazı büyük şehirleri konu aldığını görmekteyiz. Özellikle çok sayıda gezgin, Anadolu'da ana ticaret yolları üzerinde bulunan şehirleri dolaşmış, şehirsel ekonomik hadiseler, şehir nüfusu, şehirin fiziksel dokusu, bölgenin üretim yapısı, etnik grupları, topografya, iklim, tarihî eserler ve etnografik nitelikleri konusunda ayrıntılı veriler toplamışlardır. Bu gezginlerin büyük bir bölümünün İngiliz ve Fransız hükümetlerinin görevlendirdiği devlet memurları ve din görevlileri olması, Avrupalıların Anadolu'daki tabii kaynaklara ve üretim yapısına ilişkin bilgi derlemeye çalıştıklarını, İngiliz ve Fransızların giriştikleri kolonizasyon hareketlerinin sonucu olduğunu düşündürmektedir. Özellikle Evliya Çelebi, Naumann, Moltke ve Polonyalı Simeon'un seyahatnamelerinde Harput ve civarı hakkında bir takım bilgilere rastlamak mümkündür.

İncelememize konu teşkil eden Harput'un mazisi çok eski çağlara dayandığından ve asıl karakteri, günümüzdeki görünümünden çok daha farklı ve canlı olduğundan, temelde tarihî kaynak ve vesikalara dayanılarak Tarihi Coğrafya çerçevesinde incelemesi, kültür yöresi değişikliğine önemli bir örnek teşkil edecektir.

Daha önce yöre üzerine yapılmış pekçok çalışma mevcuddur. Bunlardan İ.Sunguroğlu'nun 1958 yılında yayınladığı *"Harput Yollarında"* adlı dört ciltlik kapsamlı bir çalışması ile N.Ardıçoğlu'nun 1964 yılında yayınladığı *"Harput Tarihi"* adlı eser, Harput ve çevresi üzerine yapılmış diğer tüm çalışmalara temel teşkil edebilecek ölçüde bir öneme sahiptirler. Ayrıca V. Cuinet'in 1894 tarihli *"La Turquie d'Asie"* adlı eseri dikkate değerdir.

Son yıllarda özellikle bazı coğrafyacıların yöreyle ilgili inceleme ve araştırmaları olaya coğrafi yöntem ile yaklaşmaları bakımından, yapmakta olduğumuz Tarihî Coğrafya çalışmasına daha sağlam bir temel oluşturmuştur. Bunlardan, B.Darkot'un 1949'da İslam Ansiklopedisine yazmış olduğu *"Harput"* maddesi, M.Sarıbeyoğlu tarafından 1951'de yazılmış olan *"Aşağı Murat Bölgesinin Beşeri Coğrafyası"* adlı eser, 1972'de E.Akkan'ın yapmış olduğu *"Elazığ ve Keban Barajı Çevrelerinde Coğrafya Araştırmaları"* adlı çalışma ve Ü.Sergün'ün 1975 yılında basılan *"Uluova"* adlı çalışması, yöreyi Coğrafi yönden inceleyen dikkat çekici eserlerdendir. M.Ali Ünal'ın *"16.yy'da Harput Sancağı"* isimli basılmış doktora tezi ve Harput'la ilgili diğer makaleleri her ne kadar tarih bilimi prensibleriyle hazırlanmış olsa da, önemli başvuru kaynaklarımızdan birini oluşturmuştur. Çünkü beşerî coğrafya çalışmalarında özellikle tarihî coğrafya açısından, insanın ve faaliyetlerinin tarihi geçmişine yönelmek, beşeri coğrafyanın temel ilkelerinden biridir. Ayrıca M. Elibüyük'ün 1990 tarihinde yayınlamış olduğu *"Türkiyenin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak; Mufassal Defterler"* isimli çalışmasında uygulama örneği olarak Harput sancağı (16.yy) üzerinde durması, çalışmamızda metod ve veri temini olarak diğer bir kaynak oluşturmuştur.

Bir şehri tek başına tabiî veya toplumsal bir ünite olarak kabul etmemek gerekir. Çünkü şehirler, kendini meydana getiren pekçok fizikî unsurları yanında, örf ve adetleri, çeşitli içtimaî müesseseleriyle şehrin yerleştiği sahadan daha geniş bir alanın hizmetlerini karşılayan merkezlerdir. Şehirler, aynı zamanda çevresindeki kırsal alanlardaki halkın çeşitli ihtiyaçlarını karşılayan hizmetlere sahip bulunmaktadır. Hiç bir şehir, kendi kendine yeterli değildir. Şehir, çevresindeki sahaların odağı durumundadır. Çeşitli hizmetleriyle şehir, çevresindeki sahayı dolaylı ve dolaysız olarak etkilemektedir. Bu hizmetler şehir dışında ne kadar uzaklara yayılır ise, şehirin önemi o kadar büyüktür (Göney,1984,3, Karaboran,1989a,82).

Çalışmamızın özünü, Harput Şehri oluşturmasına rağmen, yukarıda da belirtildiği gibi bir şehire karakterini kazandıran , ondan birtakım hizmetler alan ve ona çeşitli ürünlerini sunan, kısaca şehirin geçim sahasını (hayat sahasını) oluşturan ve şehirden soyutlanamayan kırsal çevresine değinmemek mümkün değildir. Bu sebeple, Harput Şehrinin özelliklerini ve sahip olduğu fonksiyonlarını ortaya koyabilmek için çerçeveyi biraz daha genişleterek, olaya tüm sancak genelinde yaklaşmak gereklidir.

Osmanlı İmparatorluğu, idari bakımdan üst birim olarak eyaletlere, eyaletler de sancaklara ayrılmıştır. Yani sancaklar idari bakımdan devletin temel ögelerinden biridir. Osmanlılarda

sancaklar, genellikle coğrafî ve idarî bir üniteyi ifade etmektedir. Sancaklar coğrafî, etnik ve tarihî şartlar gözönünde bulundurularak oluşturulmaktaydı. Sancakların arazi bakımından büyüklükleri ise, bölgenin jeopolitik, etnik ve coğrafi şartlarına göre değişmekteydi. Meselâ Diyarbakır Eyaletine bağlı olan Harput Sancağı da, merkezi otoritenin, belirli sülalenin yönetiminde olan bu tür sancaklarda, yönetim bakımından kendileriyle çelişecek feodal güçlerin oluşmasını önlemek amacıyla, ülkenin diğer yerlerindeki pek çok sancaktan daha küçük tutulmuştur (Ünal,1989,30).

Harput Sancağı'nın coğrafi konumuna bir gözatacak olursak; Doğu Anadolu Bölgesinin Yukarı Fırat Bölümünde, bugünkü Elazığ İli sınırları içinde kalan yaklaşık 3200 km^2'lik bir sahaya karşılık gelmektedir (Harita 1). Sancağın alanı, kuzey ve kuzeydoğudan, bugünkü Keban Baraj gölü içerisinde kalan Murat Nehri vadisi, güneyden Güneydoğu Torosların kuzey uzantıları, güneybatıdan Fırat Nehri vadisi, batıdan ise, Bulutlu dağı, Hasan dağı ve Piran dağları ile sınırlandırılmıştır. Bütünüyle Güneydoğu Toroslar kıvrım kuşağı içinde yeralan bu bölge, ana hatlarıyla güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanan ve yer yer düzenli sıralar oluşturan dağlarla, bu dağlar arasına yerleşmiş olan aynı doğrultulu ovalara sahiptir. Güneyde oldukça sıkışık bir şekilde uzanan dağlar, vadiler tarafından fazlaca parçalanmıştır. Hazar Gölü ve Behrimaz Ovası, bu dağlık kütle içine yerleşmiş depresyonlardır. Bu dağlık kütlenin kuzeyinde Doğu Anadolu'nun önemli ovalarından biri olan Uluova uzanır. Bugünkü Elazığ Şehrinin yeraldığı 1020m. yükseklikteki Elazığ Ovası ve yüksekliği 900-1000m. arasında değişen Uluova'nın kuzeyinde ise, güneybatı-kuzeydoğu istikametinde uzanan Harput dağlık kütlesi uzanır. Bu kütle ile Uluova arasında yaklaşık 300-350 m.yükselti farkı vardır. Harput dağlık kütlesi, güneyden kuzeye doğru gidildikçe yükselmekte ve daha kuzeye doğru ise, basamaklı bir şekilde Murat Nehri vadisine doğru alçalmaktadır. Harput Şehrinin batı ve güneybatı yönünde ise, bölgenin ikinci önemli ovası olan Kuzova yer alır. Güneyindeki Bulutlu Dağından kuzeye doğru eğimli olan bu ovanın yükseltisi güneyde 1100-1200 m.civarında iken kuzeye doğru 950-1000 m.lere kadar inmektedir. Batı ve güneybatıdan ovayı sınırlandıran üniteler, Hasandağı ve Piran dağlarıdır.

Belirtilen Uluova ve Kuzova gibi tarımsal alan ve potansiyel bakımından olduğu kadar yerleşme faaliyetlerinde de son derece elverişli şartlar sunan sahalar, Harput Sancağının en önemli alanlarını oluşturmaktaydı. Ayrıca, Fırat ve Murat Nehirleri ile ikinci dereceden, Uluova'daki Harinket ve Kuzova'daki Sarini suları, sancağın tarım faaliyetleri için birer hayat kaynakları olmuşlardır (Tonbul,1985'e atfen,Ünal,1989,31-32).

Şehirler, üzerinde bulundukları sitin avantajlarıyla, tıpkı bir canlı organizma gibi uzun dönemler boyunca, devamlı gelişme ve değişme göstermişlerdir. Bu değişim nüfus açısından olduğu gibi mekansal kullanılışta da kendini hissetirir.

Harput şehrinin etki sahasını ulaşım faaliyetleri bakımından düşünürsek; çok önemli yollar üzerinde bulunması dolayısıyla, ticaret kervanlarına konaklama ve ticaret yapmaları bakımından hizmet sunması, etki sahasının boyutlarını genişletmiştir.

Harput şehri bulunduğu mevki itibariyle doğal bir geçiş alanı üzerinde yer alması sebebiyle, ulaşımın yoğunluk kazandığı bir düğüm noktasına tekabül etmektedir. Nitekim Asurlular zamanında bile başkent Ninova'yı Karadenize bağlayan yol, Harput'un kontrol ettiği bu oluk sahadan geçmektedir (Darkot,1943,8).

Tarih içinde kullanılan önemli yollardan biri, Hekimhan ile Keban'dan geçerek Harput'a gelen ve oradan da eski hükümdar caddesine birleşen yoldur. İkinci yol ise, Harput-Keban-Arapkir-Kemaliye ve Divriği'den geçip Sivas'a varan yol idi. Üçüncü yol ise, Samsun'u Bağdat'a bağlayan yol olup, Sivas'tan sonra eski kervan yolu ile birleşmekteydi. Bunlardan başka, Harput-Giresun arasında Keban-Arapgir-Kemaliye-Kuruçay-Şebinkarahisar veya Arapgir-Divriği-Şebinkarahisar'dan geçen yollar da vardı. (Sarıbeyoğlu,1951,73-74). Böylece Mezopotomya-Anadolu-Karadeniz arasında, yoğun bir yol şebekesinin varlığı sebebiyle, Harput çeşitli ticaret kervanlarının, sadece uğrak veya konaklama yeri olarak değil, aynı zamanda ticaret merkezi olma karakteri kazanmıştır (Akkan,1972,193).

Bilindiği gibi alanımız, Doğu Anadolu Bölgesi'nde kuzey ve güneydeki sıradağların birbirine yaklaştığı bir mevkidedir. Topografyanın şiddetli olması, Doğu Anadolu ile batı arasında ulaşımı güçleştiren şartlar sebebiyle, yollar genellikle vadi tabanları ve akarsu kenarlarını takip etmektedir.

İşte eskiden beri kavimlerin geçiş yaptığı tabii koridorun buradan geçmesi alanın sitsel açıdan tarih öncesinde bile büyük öneme sahip olduğunu göstermektedir. Bu dönemlerde genel olarak iç ve dış faktörlerin etkisi altında kalmış ve bölgeye dört bir yandan istila dalgaları, sayısız nüfuz mücadeleleri, iç huzursuzluklar, yerleşmelerin ovalardan çok yaylalar ve dağlık sahalarda kurulmasına neden olmuştur (Tunçdilek,1971,17). Bu gibi sebepler bu dönemin etkileri ile nüfusun dağılma şeklinde değilde, aksine belirli sahalarda toplanma eğilimi içinde kalmış olması ve kentlerin kendine özgü bir yapı tarzıyla *"kalekent"* şeklinde kurulmasına sebep olmuştur (Tunçdilek,1986,103).

Harput'un kalekent olarak kurulmasında, alanın tarihi yolların geçtiği bir mevkide kurulmasının yanında, savunma ağırlıklı bir yerleşme özelliği de etkili olmuştur. Ayrıca hem Uluova, hemde Elazığ ovasını, ayrıca Hazar Gölü ve çevresini yani bütünüyle geçiş hattı olan bu yolu her bir taraftan kontrol altında tutabilecek bir mevkide kurulduğu dikkati çeker. Ayrıca ovaların sık sık su baskınlarına uğraması ve sıtma tehlikelerinin ilk zamanlarda ovalarda yerleşmeyi önlemiş, daha yüksek alanlarda kurulmalarına sebep olmuştur. Ayrıca savunma amacına yönelik olarak güneyden ova tabanından oldukça belirgin bir diklikle, kuzeyden ise, Murat ırmağı kavisine kadar oldukça

engebeli arazi ile ayrılmış olması çok elverişlidir. Harput şehrinin kuzeyinden bu arızalı topografya ve Murat suyu kavisi ile çevrelenmesi, güneyinden ise ova ile bağlantısının sarp yamaçlara dayanması, şehrin müdafasında oldukça müsait şartlar ortaya koymuştur (Sergün,1975, 98).

Şehirin çeşitli fiziksel özellikler bakımından elverişli olmasının yanında, yaklaşık 400 km^2 Uluova, 60 km^2 lik Elazığ ovası, 610 km^2'lik Kuzova ve günümüzde Keban Barajı suları altında kalan Altınova ve Aşvan ovası gibi son derece elverişli tarım sahalarına hakim ve kontrol edebilecek bir mevkide bulunması tarih içinde gösterdiği gelişmelerin nedenlerinden birisidir. Harputun sözü edilen mevkiye kurulmasındaki etmenleri inceleyebilmek için o dönemin tarihi, sosyal ve diğer özelliklerinin bilinmesi gereklidir.

Bütün bu etmenler nedeniyle Harput şehri, ova tabanında değil de bugünkü mevkiinde kurulmuştur. Harput Kalesi, şehrin çevresi için bir korunma ve ticaret alanı olarak büyük bir hizmet görmüştür. Gelen ve giden kervanların konaklama ve ticaret yeri olduğu gibi ayrıca kervan yollarının asayişinin sağlanması bakımından da diğer bir görevi yüklenmiştir. Urartular zamanında Harput Kalesi diğer Urartu kaleleri gibi birer tarımsal pazar ve sığınılacak mevki karekterinde olduğundan "yarı tarımsal, yarı ticari kaynaktan meydana gelen bir kent sentezini oluşturmuştur" (Tunçdilek,1986,104).

Uzunca bir dönem kale içinde kaldıktan sonra kalenin dışına doğru bir gelişme görülmüştür. Fakat kale dışındaki alanın darlığı, gelişmenin daha fazla olmasını engellemiştir. Nitekim Harput şehrinin yer aldığı düzlük, ancak 4 km^2 genişliğindedir (Akkan,1972,193).

Elazığ ve çevresi özellikle Harput, tarih boyunca yaklaşık 17 hükümranlık devresi yaşamıştır. Asıl dikkati çeken nokta, hemen hemen bu tüm hükümranlık dönemlerinde Harput ve çevresinin bir sınır kalesi ve yerleşmesi karekterinde kalmış olmasıdır. Bu nedenle Harput şehri, Osmanlı hakimiyetine kadar uzun devreler bir devletin elinde kalmayışı, sürekli gelişimini engellemiş, çok kere istilacı devletler tarafından yıkılıp, sonraları ise tekrar onarılmasına sebep olmuştur. Bu durum, Osmanlılar zamanındaki istikrarlı döneme kadar süregelmiştir (Sergün, 1975,99).

Bilindiği gibi "Harp, istila ve asayişsizliğin hüküm sürdüğü dönemlerde korunma ihtiyacı ile tepe, sırt yamaç gibi sitleri tercih eden yerleşmeler, tarihi şartların değiştiği, korunma endişeşinin ortadan kalktığı devrelerde eteklere inmişler ve daha sonraları eteklerdeki ovalarda yayılarak gelişme göstermişlerdir (Tanoğlu,1969,229-230). Fakat Osmanlıların hakimiyetinden sonra yöre üzerindeki bu tür olumsuz şartlar ortadan kalktığı halde, Harput'un ilk etapta aşağıya inmediği daha uzun yıllar parlak yaşantısını sürdürdüğünü görmekteyiz. Geniş bir bölgenin ticaret ve pazar şehri durumunda olması, geniş bir kırsal alanın merkezi ve önemli geçit yolları üzerinde bulunmasının kazandırdığı fonksiyonel üstünlükler, savunma faktörünün önemini yitirmesinden sonra bile şehrin hayatiyetini canlı bir şekilde sürdürmesini sağlamıştır (Sergün, 1975,101).

Harput şehri, Artuklular ve Akkoyunlular'dan bu yana "merkezî yer" olma özelliğini taşıdığından, zamanının şartlarına göre önemli şehirleşme aşamaları kaydetmiştir. Bir yerleşmenin şehir olarak nitelenebilmesi, oradaki iktisadî faaliyetlerin çeşitlilik arzetmesine bağlıdır. 16.yy. ve sonraki dönemlere ait tarihî vesikalara baktığımızda, tarımsal faaliyetlerin önemli yer tutuyor olmasına rağmen, tarımın yanında şehirsel fonksiyonlar olarak nitelendirdiğimiz, idarî, sosyal ve ekonomik fonksiyonların çeşitli kollarını görebilmekteyiz.

Harput'un kuruluşundan, Osmanlı dönemine kadar geçen zaman içinde, ne gibi idari, sosyo-kültürel ve ekonomik fonksiyonlara sahip olduğunu ve bu fonksiyonlarının nerelere kadar uzandığına dair pek net bilgi yoktur. Fakat, inşaası günümüzden 3000 yıl öncesine kadar indiği bilinen, stratejik açıdan oldukça elverişli bir mevkiye kurulmuş bulunan Harput Kalesi'nin varlığı, bizleri tarih öncesinde bile en azından, askerî bir idare merkezi olduğunu düşünmeye sevketmektedir. Bu düşüncenin ışığında, Harput'un çok eskiden beri, idarî fonksiyona sahip olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim, Yunan coğrafyacı Strabon'un ifadesine göre, Harput civarında bulunan Karkathiokerta Şehri, uzun yıllar Sophene Krallığının başkenti olarak hayatiyetini sürdürmüştür.

İdarî bir merkez olarak Harput'a göz atacak olursak; Harput Şehri, Osmanlı hakimiyetine geçtikten kısa bir süre sonra, Diyarbakır Eyaletine bağlı bir sancak (liva) merkezi haline getirilmiş ve diğer sancaklar gibi öncelikle kazalara değil, doğrudan nahiyelere bölünmüştür. Harput sancağındaki nahiyeler, coğrafi farklılıkların belirlediği değişik üniteleri ifade etmektedir. Kısaca, biraz sonra bahsedeceğimiz nahiyeleri, idarî fonksiyonlarını Harput şehrinin üstlendiği birer "yerleşim bölgeleri" olarak düşünmemiz mümkündür.

Osmanlılardaki idarî taksimatlar hakkında en doğru ve detaylı bilgilere tahrir defterlerinde rastlamaktayız.16.yy.da bu tahrirlere büyük önem verildiğinden, biz de özellikle bu dönemdeki idarî taksimat üzerinde duracağız.

1518 tarihli Tahrir Defterine göre Harput Sancağı, 5 nahiyeye (Harput, Ebu Tahir, Gölcük-i Ulya, Gölcük-i Süfla, Hersini) ayrılmıştır (Harita 2).

Harput nahiyesi; 1518 yılında sancağın en geniş nahiyesidir. Nahiyeye bağlı 103 köy vardır. Kapladığı alan, bugünkü Elazığ merkez ilçe sınırlarına hemen hemen uymaktadır.

Ebu Tahir nahiyesi; sancağın güneyinde, Hazar gölünün güneybatısında, Fırat nehrinin kuzeyinde, Kamışlık dağını çevreleyen bir alanı kaplamaktadır. Nahiyeye bağlı 25 köy vardır.

Nahiyenin yeraldığı mevkiinin, merkeze uzaklığı, arazi yapısının farklılığı, arazinin hububat tarımına elverişsiz şekilde çok engebeli oluşu ve bir köyü dışında, tüm köylerinin müslüman oluşu

sebebiyle, diğer sancaklara göre ayrı bir kararname ile yönetilmekte ve farklı vergi oranları uygulanmaktaydı.

Gölcük-i Süfla nahiyesi; bugünkü Hazar Gölünün güneybatı çevresini kaplamaktadır. Bu nahiyeye bağlı 10 köy bulunmaktaydı. Nahiye merkezi ise, bugünkü Sivrice İlçesinin bulunduğu yer civarındadır.

Gölcük-i Ulya nahiyesi; Hazar Gölünün güney ve doğu kıyılarını kaplayan bu nahiye, güneyden Çermik Sancağı, güneybatıdan ise, Ergani sancağı ile komşudur, 9 köyü vardır.

Hersini nahiyesi; bugünkü Hasandağı ve Bulutlu dağı arasında doğu-batı doğrultusunda uzanan Hankendi ve Baskil çukur alanlarını kaplamaktaydı. Bu nahiyeye bağlı 7 köy bulunmaktaydı.

1523 tarihli Tahrir Defterine göre, Harput sancağında idari bölünüş bakımından pek çok değişiklikler olmuştur. 1566 tarihli Tahrire göre ise, 1523'teki durum muhafaza edilmiştir. 1518'de 5 olan nahiye sayısı, 1523'te 7'ye çıkarılmıştır (Kuzuabad, Uluabad, Gölcük, Ebu Tahir, Behrimaz, Hersini ve Sarıkamış) (Harita 3).

1523 Tahririndeki taksimat, coğrafi şartlar daha fazla gözönünde bulundurularak yapılmıştır. Haritalar incelendiğinde, gerek sancağın gerekse nahiyelerin sınırları büyük ölçüde subölümü çizgilerini takip etmektedir. Ayrıca sancağın kuzey sınırını Murat Irmağı, güney sınırının bir kısmını da Fırat Irmağı belirlemektedir (Elibüyük,1990,18). Aynı şekilde Uluabad nahiyesi, Harinket çayının ve kollarının kapladığı sahaya, Kuzuabad nahiyesi ise, Sarini Çayının uzanışına göre şekillendirilmiştir.

Kuzuabad nahiyesi; 1518'deki Harput nahiyesinin kuzey-kuzeydoğu kısmını oluşturmaktadır. 1523 Tahririne göre nahiyede, 58 köy bulunmakta iken, 1566 Tahririne göre ise, 68 köy ve 27 mezraaya yükselmiştir. Kapladığı alan itibariyle sancağın en büyük nahiyesidir ve günümüzdeki Hankendi, Poyraz, Hıdırbaba ve Harput nahiyeleri ile Keban ilçesinin bazı köylerini kapsamaktadır.

Uluabad nahiyesi; 1518'deki Harput nahiyesinin güney-güneydoğu kısmını oluşturmaktadır. Kuzuabad nahiyesinden sonra, ikinci büyük nahiyedir. Bugünkü Elazığ Ovası, Uluova ve bu ovanın kuzey ve güney yamaçlarını kaplamaktadır. 1523'te 56 köyü, 1566'da ise 59 köyü ve 6 mezraası vardı. Bugünkü Elazığ merkez, Mollakendi ve İçme nahiyelerinin bulunduğu alana karşılık gelmekteydi.

Gölcük nahiyesi; 1518 yılındaki Gölcük-i Süfla nahiyesine karşılık gelmektedir. Hazar Gölünün hemen batısında, Hazarbaba dağları ile Kuşakçı dağları arasında, güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda akan Kürk suyunun su toplama havzasına eşdeğer bir alanı kaplar. 1523'te 8 köyü, 1566'da ise, 14 köyü ve 4 mezraası vardır.

Ebu Tahir nahiyesi; daha önce bahsedildiği gibi, farklı bir kanunname ile yönetilmekte iken, 1523'te bu ayrı kanunname iptal edilerek, diğer sancaklarla aynı kanunnameye tabi tutulmuştur. 1518'de 25 olan köy sayısı, 1523 ve 1566 tahrirlerinde 27 köy ve 8 yeni mezraadan bahsedilmektedir. Ebu Tahir nahiyesinin alanını, günümüzdeki Sivrice İlçesinin, Gözeli bucağının sınırlarıyla eşdeğer düşünmek yanlış olmaz (Elibüyük,1990,18). Daha sonraki yıllarda, nahiyenin sancak merkezine uzaklığı ve ulaşım zorluğu gibi sebeplerle gelirlerinin tasarrufu, Eğil veya Çermik sancak beylerine verilmiştir.

Behrimaz nahiyesi; 1518 Tahririnde Gölcük-i Ulya olarak belirtilen nahiyenin alanına karşılık gelir. Fakat, Gölcük-i Ulya nahiyesi ayrıca, Sarıkamış nahiyesine de ayrıldığından, Behrimaz nahiyesi, Gölcük-i Ulya'dan daha az bir alanı kaplamaktadır. Hazarbaba dağının güneyindeki Behrimaz ovası ile Hazar Gölünün güneydoğusundaki sahayı kaplamaktadır. 1523 yılında 13 köyü, 1566'da ise 15 köyü ve 9 mezraası vardır. Nahiye toprakları, günümüz Maden İlçesinin ve Hazar nahiyesinin sınırları içinde kalmaktadır.

Hersini nahiyesi; kapladığı alanın arazi özelliklerine uygun olarak, aşiretlerce iskan edilmiş 4 köy ve 3 mezradan oluşmaktadır. Nahiyenin statüsünde 1518'e göre herhangi bir değişiklik olmamıştır.

Sarıkamış nahiyesi ise; 1523'te Gölcük-i Ulya nahiyesinin ikiye bölünmesiyle oluşmuştur. Behrimaz ve Uluabad nahiyelerinin doğusunda, Mastar dağlarının güneyinde yer almaktadır. Yüzölçüm itibariyle, en küçük nahiyedir. 1523 ve 1566 tahrirlerinde nahiyeye bağlı 6 köy ve 2 mezraadan bahsedilmektedir.

1646 tarihli Avarız Defterinden ise, Harput Sancağının, *Uluabad, Kuzuabad ve Behrimaz* olmak üzere 3 nahiyeye ayrılmış olduğunu öğrenmekteyiz. Defterde, Uluabad nahiyesinin 65, Kuzuabad nahiyesinin 81, Behrimaz nahiyesinin ise 8 köyünün bulunduğu belirtilmektedir (Ünal,1987,123). Bundan da, az sayıda köye sahip olan nahiyelerin (Hersini, Gölcük, Sarıkamış), Uluabad, Kuzuabad ve Behrimaz nahiyelerine dahil edilmiş olduğunu anlamaktayız.

En eskisi 1625 tarihli olan Harput Şer'iyye Sicilleri'nden anlaşıldığına göre, sancağa bağlı bütün köylerin davalarına Harput şehrinde bakılmakta idi. Yani Harput şehri, Ünal(1989)'a göre 1566 yılı itibariyle 186, Elibüyük(1990)'e göre, 1567 itibariyle 191 yerleşim birimine (köy veya mezraa) idarî bakımdan olduğu gibi, adlî bakımdan da hizmet vermekte idi. Yukarıda belirtilen nahiye ve alt birimleri olan köylerin idarî bakımdan merkezi olan Harput şehri, aynı zamanda adlî teşkilat bakımından da merkezî fonksiyona sahiptir.

Daha önce de belirtildiği gibi, askeri, ticaret ve konaklama merkezi olmasının yanında, Harput'un bir kültür merkezi olduğunu da söyleyebiliriz. Harput'ta faaliyetlerini geniş bir vakıf müessesesine dayalı olarak sürdüren, zamanımıza göre ileri bir eğitim düzeyinde olan 16 medrese

ve çoğu el yazması kıymetli eserlerin korunduğu 3 kütüphane bulunuyordu (Akkan,1972,194). Artuklular zamanından beri varlığı bilinen 2 medrese (Arslaniye (Esediye) ve Zahiriye Medresesi), 14 camiî ve mescit, 9 vakıf müessesesi, Harput'un sosyal ve kültürel zenginliğinin unsurlarıdır.

Harput'ta ermeniler ve diğer gayrimüslimleri, özellikle dinsel alanda eğitmek ve aralarında milliyetçilik propogandası yapmak üzere bazı yabancı okul ve kolejlerin açılmış olduğunu görmekteyiz. Harput şehri özellikle 19.yy.da, yabancılar tarafından misyoner faaliyetler bakımından bir üs olarak önem kazanmıştır. Harput ve çevresindeki ermeni nüfusun diğer illere oranla fazlalık arzetmesi, Harput'a 1-2 saatlik mesafe içinde, nüfusu 1000-5000 arasında değişen 60'dan fazla köyün bulunması, Harput'ta islam alimlerinin çokluğu ve yabancıların burada kozmopolit bir yapı oluşturmak istemeleri gibi sebeplerle Harput, yabancıların dikkatini çekmiş ve yoğun misyoner faaliyetlere maruz kalmıştır. Bu dönemde, Amerikan, Fransız ve Alman misyoner faaliyetleri neticesinde pekçok okul açılmıştır. Bu okulların temelleri, 1855 yılında kız ve erkeklerin birlikte ders gördükleri bir Amerikan okulunun (American Board) kurulmasıyla atılmıştır. Daha sonra 1859'da erkekler için Ruhban Okulu ve 1862 yılında da kızlar için Hazırlama Okulu açılmıştır. Ruhban Okulu öğrencileri, tatil dönemlerinde ise, çevre köy ve kasabalarda açılan okullarda ders vermişlerdir. Harput'ta ve Harput'a bağlı 54 çevre okulundaki 2000-2500 öğrenci sayısıyla bu kolej, misyonerler için oldukça önemli bir role sahipti. Hatta, 1866 yılında Malatya'da yeni açılan protestan okulundaki 18 öğretmenden 13'ü Harput'taki okullardan mezun olanlardı. Misyonerler, 1878 yılında, hırıstiyan liderler yetiştrmek amacıyla, Ermeni Koleji'ni açmışlar, Osmanlı yöneticilerin isteği üzerine 1888' adı Fırat Koleji olarak değiştirilmiştir. 1901 yılında Robert Kolejinde 300'den biraz fazla öğrenci bulunurken, Fırat Kolejinde öğrenci sayısı 1000'in üzerinde idi. Ayrıca Türkiye'deki en büyük ikinci kolej Fırat Koleji idi. Sadece Beyrut'taki kolej, Fırat Kolejinden büyüktü. 1910 yılında kolejin 600'den fazla öğrencisi vardı. Fırat Koleji, 1921 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüş, Harput'un önemini yitirmesiyle kapanmıştır. Amerikan okullarının dışında, Fransız misyonerler 1868 yılından sonra Harput'ta, 100 öğrencisi bulunan 3 Kapuçin Okulu ve 50 öğrencisi bulunan 2 Fransızken Hemşire Okulu açmışlardır. Alman misyonerleri ise, 1895-1896 yıllarında, kız ve erkek öğrencilerin ayrı ayrı ders gördüğü ve 350-400 öğrenci mevcudunun bulunduğu bir okul, sanat atelyesi, spor ve müzik salonu kurmuşlardır. Açılan tüm bu misyoner okullarına çok az sayıda müslüman aile çocuğu gönderilmiş ve müslüman unsur arasında pek fazla itibar görmemiştir. Kozmopolit bir ortam tesis ederek, millî kültürümüzü yok etmek ve uygulayacakları kültür emperyalizmi ile toplumumuzu kontrol altında bulundurma emelleri ile kurulmasına rağmen, tüm bu okulların açılmış olması, Harput'un kültür hayatında bir canlılık, bir çeşitlilik bulunduğunu, kısaca kültürel fonksiyonunun da çok güçlü olduğunu göstermektedir (Kılıç,1989,119-139, Akkan,1972, 194, Kocabaşoğlu,1989).

Ardıçoğlu'nun eserinden (1964,47 ve 73) öğrendiğimize göre Artukoğulları zamanında İmadeddin Ebubekir (1193-1194), Akkoyunlular zamanında Hasan Bahadır Han (1491-1496), torunu Rüstem Han (1496) ve Osmanlılar zamanında da Kanuni Sultan Süleyman (1520), Harput'ta adlarına

para bastırmışlardır. O devirlerde, bir devletin ancak çok önemli merkezlerinde para basıldığını düşünürsek, Harput'un fonksiyonlarının ve etki sahasının genişliği hakkında fikir yürütmek mümkün olacaktır. Ayrıca Osmanlılar döneminde Harput'a *"Dar-ül Fevz"* yani üstünlük şehri sıfatının verilmiş olması sahip olduğu güçlü fonksiyonlarına dayanmaktadır (Baykara,1988,57).

16.yy'da, Palu, Çemişgezek ve Ergani, ayrı birer sancak merkezleri olmalarına rağmen, adı geçen sancaklar halkının ihtiyaçlarını yine Harput'tan karşıladıkları, aynı şekilde, özellikle Çemişgezek sancağındaki göçebelerin çeşitli hayvansal ürünlerini ve hayvanlarını Harput'ta pazarladıkları, çeşitli kaynaklarda dolaylı olarak belirtilmektedir (Ünal,1989,225). Buradan da anlaşılacağı üzere, Harput Şehri, günümüz anlamında gerçek bir şehir gibi kırsal çevreye hizmet sunduğu gibi, kırsal çevrenin bir pazar merkezi olma özelliğini de taşımıştır. Şehirdeki bedesten ve Evliya Çelebi'nin 17.yy. için belirttiği 600 dükkanın varlığı, şehirdeki ticaret hayatının çeşitliliği ve zenginliğini göstermektedir. 16.yy'da şehirdeki ticarî faaliyetlerden alınan vergi miktarlarına bakarak, ticaret fonksiyonu hakkında fikir yürütebiliriz. Nitekim tahrirlere göre, kervanların taşıdıkları mallardan alınan *"Bâc-ı Übûr"* ve *"Tamga-i Siyah"*, şehirde satılan mallardan alınan *"Kara Tamga"* ve ticari faaliyetlerdeki ölçü ve tartı birimlerinin denetlemesinden alınan vergi olan "İhtisâp Mukatâsı" gibi vergilerin, sancak gelirleri içinde %10 civarında bir pay oluşturduğunu görmekteyiz(Ünal,1989,146,225). Tüm bu faaliyetler, Harput şehrinin ekonomik fonksiyonunun boyutunu ortaya koymaktadır.

Harput Şehiri, özellikle 16.yy ve sonrasında, el sanatları ve atölye tipi sanayi faaliyetleri bakımından da dikkat çekici tesislere sahip bulunmaktaydı.

Bölgenin en önemli sanayi kolu "dokumacılık" idi. Harput ve mezraa özellikle, Çiçekli, Çeharkezi ve Çetari olarak adlandırılan ipekli kumaş yapımında uzmanlaşmıştı. Dokunan ipekli kumaşlar bölge halkının ihtiyaçlarını karşıladıktan başka, komşu vilayetlere ve İstanbul'a gönderilmekteydi (Saraçoğlu,1956,383). Ayrıca bu dönemde dokunan halı, kilim, perde ve cecimler (nakışlı kilim) üstün nitelikleri nedeniyle Osmanlı devletinin tüm bölgelerinde aranmaktaydı (Karaboran, 1989b,142). Dokumacılığın bu kadar ileri seviyede olmasının sebebi ise, yapılmakta olan pamuk tarımı ve hemen hemen her evde pamuk ipliği yapımında kullanan çıkrıklar ve dokuma kuyusu denilen el tezgahlarının varlığıdır (Erinç,1953,118).

1890 tarihli Ma'mürat-ül Aziz Vilayeti salnamesine göre "kuyumculuk" da oldukça ileri düzeydedir. Altın ve gümüşten çeşitli mücevherler, savatlı ve savatsız sigara ağızlıkları, baston kabzası, kamçı lülesi, kılınç kını gibi altın ve gümüş işlemeciliği dışında, demir, bakır ve sacdan soba ve mangallar, tarım aletleri, silah, mobilya ve çanak-çömlek yapımı da gelişmişti.

Harput'ta "boyacılık" faaliyeti de oldukça ilerlemişti. Eskiden Harput civarında, sarıboya yapımında kullanılan Cehri bitkisi oldukça fazla yetiştirilmekteydi. Mesela Harput yöresi, 1885'e doğru 130.000 ton kadar Cehri üreterek, Samsun yolu ile Avrupaya yollamaktaydı. Daha sonra sunî

boyaların çıkmasıyla üretim azalmış, 1906'da bu üretim miktarı 8.000 kiloya kadar düşmüştür (Baykara,1967,162).

Tüm bu uğraşların yanında Harput'ta yaygın olarak Çitcilik, bezircilik, oymacılık, kumaş basmacılığı, semercilik ve marangozluk ile uğraşılmaktaydı. 16. yy. da Harput sancağındaki -bugünkü anlamda olmasa bile- endüstri tesislerini, tahrirlerde belirtilen yıllık vergi miktarları sayesinde öğrenmekteyiz. Bu tesisler; boyahane, dabakhane, kirişhane, bezirhane, mumhane ve değirmenlerdir.

Tarım ürünlerinde olduğu gibi, endüstri tesislerinin sayıları bakımından da Uluabad nahiyesi başta gelmektedir. 16.yy.da en önemli sanayi kolu olan dokuma sanayinde kullanılan ipliklerin renklendirilmesi ve kumaşların boyanması için faaliyet gösteren boyahanelerden üç adet bulunmaktaydı. En büyüğü ve yıllık vergisi en yüksek (80.000 akçe) olanı Harput şehrinde, diğerleri ise Gölcük (26.000 akçe) ve Ebu Tahir (13.000 akçe) nahiyelerinde bulanmaktadır(Elibüyük,1990,31).

Harput'ta "dericilik" oldukça gelişmiş olup, dabakhane(Debbağhane)de yapılan meşin, sahtiyan ve köseleler, Diyarbakır, Malatya ve Tunceli illerine de gönderiliyordu (Karaboran, 1989b,144). Dabakhane; koyun, keçi ve sığır derilerinin işlenip, ayakkabı, giyim eşyası, hayvan koşumları vs. yapımına elverişli hale getirildiği ve renklendirildiği atölyelerdir. Dabakhanede işlenen deri miktarı o çevredeki hayvancılık konusunda da fikir verebilir. 1566 tahririne göre, bir yılda 43.200 adet deri işlenmiştir. Dabakhanenin Akkoyunlular zamanında da mevcut olduğunu bilmekteyiz (Ünal, 1989,145,224).

Harput'ta hayvanların sinir ve bağırsaklarından faydalanılarak, o dönemin en önemli silahlarından olan yayların ve bazı çalgı aletlerinin tellerini yapan ve "Kirişhane" adıyla bilinen atölye de bulunmaktaydı.

Harput şehrindeki cami, mescit, türbe, zaviye ve evlerde aydınlatma aracı olarak kullanılan mumların imal edildiği bir "mumhane"nin bulunduğunu, 1518 ve 1566 tarihli tahrirlerde belirtilen vergi miktarlarından anlamaktayız. 1518'de 3000 akçe olan vergi miktarı 1566'da 34.930 akçeye çıkmıştır ki, bundan yüksek bir üretim kapasitesine sahip bir işletme olduğunu anlamaktayız (Ünal, 1989,145).

Harput'un fonksiyonlarını yitirmesi ve şehrin ovaya inmesi, aslında 19.yy'ın sonlarında oldukça büyümüş olan şehre çeşitli hizmetlerin götürülmesi, kışın ulaşım yakacak, gıda maddeleri ve su temini gibi güçlükler giderek belirginlik kazanmış ve yollara daha uygun olan ovaya (mezrea) iniş bir zorunluluk halini almıştır.

Nitekim 1833 yılında Doğu illerindeki aşiretlerin ıslahı için bölgeye eyalet valisi olarak tayin edilen Mehmet Reşit paşa, Harput'un daha fazla gelişme için elverişsiz olduğunu görmüş, ova ile Harput arasındaki dikliğin hemen önündeki Hüseynik köyüne (Ulukent) bağlı Çöteli mezrasına karargâh kurdurmuş ve diğer resmî dairelerin imarını emretmiş, böylece Elazığ şehrinin ilk nüvesi oluşmuştur (Sunguroğlu,1958,203).

Harput Şehrinin fonksiyonlarını yitirerek, ovadaki mezraya inmesinin belli başlı sebeblerini şöyle sıralayabiliriz:

1- Kale şehri olan Harput'un askeri önemini kaybetmesi.

2- Dağlar ve derelerle çevrili olduğundan şehircilik bakımından gelişme imkanının olmayışı (Harput'un tepelik alanda kurulması, Doğusu Sinabud, batısı Kaserci dereleri ile kesik olup, güneyi ve kuzeyi ise, uçurumlu çok engebeli arazi ile çevrilmiş bulunması dolayısıyla, gelişme zorluğuna karşılık Elazığ ovasının, aksine her taraftan gelişmeye son derece elverişli bulunması).

3- Ağavat mezrası denilen ovaya nazaran Harput'taki iklimin daha sert oluşu (Harput'ta badem çiçek açtığı zaman dahi, kış hükmünü sürerken, ovaya bahar bütün feyzi ile gelmiş olur Elazığ'ın rakımı 1020-1050 m. arasında olduğu halde Harput'un rakımı 1300-1350 m. arasındadır. Elazığ'ın kuzeyi kapalı ve güneyi açık olup, Harput'un ise hem kuzeyi hem de diger yönleri tamamen açıktır. Munzur dağlarından kopan sert kuzey rüzgarları Harput'a kadar gelirsede kuzey batıdaki Pancarlık dağlarından dolayı Elazığ'a inemez. Bu bakımdan, Harput'un iklimi sert, Elazığ'ınki ise nisbeten daha yumuşaktır).

4- Kervanların ovadan Harput'a çıkma ve inme güçlüğünden dolayı, ekonomik münasebetlerin gerek diğer vilayetlerle, gerekse köylerle olan zorluğu.

5- Eyalet valisi olarak Harput'a gelen Mehmet Reşit Paşa'nın hastalığından dolayı Harput'a inip çıkma güçlüğüne katlanması ile beraber, Çöteli beylerinin ona, ovada oturmak için imkanlar hazırlamış olmaları.

6- Çeşitli eserlerde belirtildiği üzere, Halep'ten ve diğer şehirlerden gelen yük kervanları, nakliye pazarlığını Elazığ'a kadar ayrı, Harput'a kadarda ayrı yaparlarmış. Civar köylerden gelenler bile, Harput'a gidip gelme güçlüğü karşısında Elazığ'a ve civardaki diğer köylere gidip gelmeyi tercih ettiklerinden, ovadaki köyler, tüm ihtiyaçlarını kendi imkanlarıyla sağlamaya çalıştıkları için, birer kasaba haline gelecek şekilde gelişmiştir.

Buraya kadar belirtmeye çalıştığımız fonksiyonları sayesinde, yüzyıllar boyunca tüm ihtişamıyla hayatiyetini sürdürmesine rağmen, yukarıda belittiğimiz nedenlerle zaman içinde fonksiyonlarını yitirmiş olan Harput şehri, parlak devirlerden kalan mimarî eserleri ile günümüzde bile turizm fonksiyonunu yaşatarak, yok olmamak ve unutulmamak için mücadele vermektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

AKDAĞ,M., 1974, Türkiyenin İktisadi ve İçtimai Tarihi II, Ankara.

AKKAN,E., 1972, "Elazığ ve Keban Barajı Çevrelerinde Coğrafya Araştırmaları", A.Ü. DTCF, Coğ. Arşt. Derg., Sayı 5-6, Ankara,s.125-215.

ANDREASYAN,H., 1964, Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608-1619),İstanbul.

ARDIÇOĞLU,N., 1964, Harput Tarihi, Harput Turizm Derneği Yay.No:1, İstanbul.

BARKAN,Ö.L., 1943, 15. ve 16. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I ,Kanunlar I,İ .Ü. Ed.Fak. Yay No:256,İstanbul.

BAYKARA,T.,1967, "Cehri Üzerine Notlar", İ.Ü.Coğ.Enst. Derg.,Cilt 8,Sayı 16, İstanbul, s.160-164.

BAYKARA,T., 1988, Anadolunun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Türk Kültürünü Araştırma Enst. Yay.86, Seri 7, Sayı A. 7, Ankara.

CUİNET,V., 1894.La Turquie D'Asie, Paris,

DARKOT,B.,1943,"Türkiyenin Bölgeleri Arasında Yukarı Fırat Bölgesi", III. Üniv. Haft. Elazığ, İ.Ü.Yay. No:196,İstanbul, s.1-15.

DARKOT,B., 1949, "Harput", İslam Ansiklopedisi, Cilt 5, s.296-299.

DÜNDAR, T., 1943, Tunceli ile Çevresinde Üç Vilayetin Zirai Durumu ve Gelişme İmkanları, İstanbul.

ELİBÜYÜK,M., 1990, "Türkiyenin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli bir Kaynak, Mufassal Defterler", AKDTYK, Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu,Coğrafya Araştırmaları, Cilt 1, Sayı 2, Ankara,s.11-42.

ERİNÇ,S., 1953, Doğu Anadolu Coğrafyası, İ.Ü. Coğr. Enst. Yay.No:15, İstanbul.

HAUPTMAN,H., 1971, " Norşun Tepe, Historiche-und Eigebnisse der grabungen " İstanbuler Mitteilungen, Band 19/20, Verlag Ernst Wasmuht, Tübingen.

KARABORAN,H.H., 1989a, " Şehir Coğrafyası ve Şehirsel Fonksiyonlar", F.Ü. Derg. Sos. Bil., Cilt 3, sayı1, Elazığ, s.81-118.

KARABORAN,H.H.,1989b," Elazığ'da Endüstrileşme Faaliyetleri",F.Ü. Derg. Sosyal Bilimler, Cilt 3 ,Sayı 2, Elazığ, s.141-197.

KILIÇ,O., 1989, "19.yy.'da Harput'ta Misyoner Faaliyetleri", F.Ü Derg. Sosyal Bilimler,Cilt 3, Sayı 1 , Elazığ, s.119-139.

KOCABAŞOĞLU,U.,1989, Kendi Belgeleriyle Anadoludaki Amerika-19.yy'da Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları-, Arba Yayınları 29, Tarih-Anı Dizisi,İstanbul.

MOLTKE.F.H.V., 1969, Türkiye Mektupları, Çev.Hayrullah Örs, Remzi Kitapevi, İstanbul.

ORAL,M.Z., 1967, "Harput Ulucamii Duvarındaki Vergi Kitabesi", 6.TTK, 20-26 Ekim 1961, Ankara..

SARACOĞLU,H., 1956, Doğu Anadolu, Cilt 1, Türkiye Coğrafyası Üzerine Etüdler, Maarif Vekaleti Neşriyatı, İstanbul.

SARIBEYOĞLU,M.,1951, Aşağı Murat Bölgesinin Beşeri Coğrafyası, Doğu Anadolu Araştırma İstasyonu Yay.No:1, Ankara.

SERGÜN,Ü.,1975, Uluova-Beşeri Coğrafya Açısından Bir Araştırma, İ.Ü. Ed.Fak. Yay.No:2029, Coğr.Enst. Yay.No:82, İstanbul.

SEVGEN,M., 1959, Anadolu Kaleleri, Ankara.

SUNGUROĞLU,İ., 1958, Harput yollarında, Cilt 1-2,İstanbul.

TANOĞLU,A., 1969, Nüfus ve Yerleşme, İ.Ü. Coğr. Enst.Yay.No:45, İstanbul.

TONBUL,S.,1985, Kuzova-Hasandağı Çevresinin (Elazığ Batısı) Fiziki Coğrafyası, F.Ü. Sos. Bil.Enst. (Basılmamış Doktora Tezi) Elazığ.

TUNCEL,M.,1977, "Türkiye'de Yer Değiştiren Şehirler Hakkında İlk Not", İ.Ü. Coğr. Enst. Derg. Sayı 20-21, İstanbul,s.119-128.

TUNÇDİLEK,N., 1986, Türkiye'de Yerleşmelerin Evrimi, İ.Ü. Yay. No:3367, Den.Bil. ve Coğ. Enst.Yay. No:4, İstanbul.

TUNÇDİLEK,N., 1971, "Kır Yerleşmeleri:Köy-altı Şekilleri," Türkiye;Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar, İstanbul.

ÜNAL,M.A., 1987,"1056/1646 Tarihli Avarız Defterine Göre 17.Yüzyıl Ortalarında Harput", Belleten. LI/199, s.119-130.

ÜNAL,M.A., 1989, XVI.yy'da Harput Sancağı(1518-1566), AKDTYK,Türk Tarih Kurumu Yay. XIV. Dizi, Sayı 7, Ankara.

ÜNAL, M.A., 1990, "16. ve 17. yy.'larda Harput Sancağının Demoğrafik Yapısına Kısa Bir Bakış", F.Ü. Fırat Havzası Coğrafya Sempozyumu, 14-15 Nisan 1986, Elazığ, s.263-273.

YİĞİT,A, HAYLİ,S., KARAKAŞ,E., 1995, Doğu Anadolu Bölgesindeki il ve ilçe Merkezlerinin Fonksiyonel Özellikleri, F.Ü.Sos.Bil.Derg., C.7, S.1-2, s:345-363, Elazığ.

YENİ FIRAT DERGİSİ, Sayı,12,20,23,30,31,32.

YURT ANSİKLOPEDİSİ, "Elazığ" maddesi, cilt4, s.2474-2583.